

УДК 2-18:123.1

DOI <https://doi.org/10.52761/2522-1558.2022.17.13>

ФЕНОМЕН СВОБОДИ ЛЮДИНИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ОСОБИСТОГО ВИБОРУ

Богдан РОХМАН

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
кафедра філософії, соціології та релігієзнавства
вул. Шевченка 57, м. Івано-Франківськ, 76018, Україна
e-mail: rokhman_b@ukr.net
ORCID ID [0000-0002-6684-4674](https://orcid.org/0000-0002-6684-4674)*

Олег САВЧУК

*ПВНЗ «Університет Короля Данила», кафедра богослов'я та
суспільствознавчих дисциплін імені академіка УАН І. М. Луцького
вул. Є. Коновальця 35, м. Івано-Франківськ, 76018, Україна
e-mail: savvok1979@gmail.com
ORCID ID [0000-0002-5855-1628](https://orcid.org/0000-0002-5855-1628)*

Стаття присвячена виявам різноманітних форм здійснення релігійного вибору, що сприяють самореалізації особистості.

Мета статті полягає у дослідженні феномену свободи людини при здійсненні нею особистого релігійного вибору, концепції свободотворчості у її сучасному виді та врахуванні новітніх моделей світосприйняття, їх наукові рефлексії. В цьому плані особливо показові теоретичні позиції постмодернізму, який обстоює тезу про «безрозмірність свободи».

При підготовці дослідження було застосовано комплекс як загально-філософських так і спеціальних релігієзнавчих методів. До першої групи слід віднести методи наукового аналізу та синтезу, характерні для сучасного наукового дискурсу підходи, які включають елементи наукової індукції та дедукції, а також міждисциплінарний підхід, який забезпечив залучення даних суміжних наук: філософії, теології та релігієзнавства. До спеціальних релігієзнавчих методів застосування яких забезпечило глибину розкриття відповідної проблематики відносимо методи релігійної толерантності, онтологічні, аксіологічні та герменевтичні підходи.

Ключові слова: *свобода, самореалізація, творчість, релігійний вибір, феномен.*

The article is sanctified to the displays of various forms realizations of religious choice, that assist self-realization of personality.

The aim of the article consists in research of the phenomenon of freedom of man at realization by her the personal religious choice, conceptions of freedom creation in her modern kind and taking into account of the latest models of

perception of the world, them scientific reflections. In this plan especially model theoretical positions of post-modernism that defends thesis about «dimensionlessness of freedom».

At preparation of research a complex was applied as philosophical so special religious methods. To the first group it follows to take the methods of scientific analysis and synthesis, characteristic for modern scientific paradigm approaches, that include the elements of scientific induction and deduction, and also interdisciplinary approach that provided bringing in of these allied subjects, : philosophy, theology and religious studies. To the special religious methods of application of that provided the depth of opening of corresponding range of problems take the methods of religious tolerance, ontological, axiology and hermeneutics approaches.

Key words: *freedom, self-realization, work, religious choice, phenomenon.*

Виклад основного матеріалу. Живучи в ХХІ столітті, ми є свідками формування нового типу суспільства, в якому здійснення релігійного вибору залишається важливим чинником власної культурної само ідентифікації. У процесі безперервної зміни світу своєю діяльністю у людей виникають потреби постійної адаптації до нових умов свого буття, вони винаходять адекватні реальності вміння і навички, які необхідні для життєорієнтації за цих умов. Тим самим «ми створюємо наш світ, і, діючи таким чином, ми стаємо істотами, котрі можуть в ньому жити і визначати його наступну трансформацію»¹.

Ситуація перманентної зміни «світу людини» в онтологічному контексті зазнала чималих змін в умовах коронакризи, адже у сучасних реаліях релігія як така і релігійний вибір суб'єкта як її частина далеко не всіма сприймається як соціальне благо, а деякими радикально налаштованими носіями релігійного світогляду нові соціальні виклики сприймаються як спосіб актуалізувати в релігії її есхатологічну та сотеріологічну складову, замість сприймати цей феномен як важливе людське надбання. Відчуття нестабільності, яке супроводжує суспільні «мутації», переконливо зображені у творах О.Тоффлера, Д.Белла породжує у багатьох свідків і безпосередніх учасників світових змін, почуття невпевненості, розгубленості, навіть відчаю. Їх лякають «нові види свободи», притаманні їм незвичні проблеми та антагонізми. Цією обставиною пояснюється важливість такого компонента свободотворчості як воля, цілеспрямованість, рішучість. «Свобода духу – не зручність, а велич, якої прагнуть і якої зрідка досягають у виснажувальній боротьбі» – застерігав А.Камю². Подібної думки був і К.Ясперс. Атестуючи суспільство свого часу як кризове він наголошував: «втрачаючи у кризі світ», людина має, виходячи із власних передумов, знов і знов створювати свій світ. «Перед нею відкривається вища можливість її свободи; їй належить або

¹ Бекхерст Д. Философия деятельности. *Вопросы философии*. 1996. №5. С. 76.

² Камю А. Бунтующий человек. Москва: Политиздат, 1990. С. 172.

ухопити її, або зануритися у низ»³. Нарікання на те, що від людини надто багато вимагають не допоможе. «Адже лише із способу самобуття зростає справжній вплив на обставини. Якщо я чекаю від змін обставин того, чим я можу бути я зраджую власні можливості»⁴. Усвідомлюючи свою свободу людина хоче стати тим, чим вона може і повинна стати – ця теза, яка рефреном проходить в творах К.Ясперса, цілком здатна стати гаслом сучасного руху за свободу особистості, аргументом на користь необхідності її добровільного вибору.

Мета статті полягає у дослідженні феномену свободи людини при здійсненні нею особистого релігійного вибору, концепції свободотворчості у її сучасному виді та врахуванні новітніх моделей світосприйняття, їх наукові рефлексії. В цьому плані особливо показові теоретичні позиції постмодернізму, який обстоює тезу про «безрозмірність свободи». Спростовуючи картезіанську «диктатуру розуму» а також релігійні підходи до тлумачення феномену свободи, постмодерністи разом з тим декларують свої наміри всіляко сприяти «визволенню» і самореалізації особистості, послідовно «розширювати спектр можливостей людини, усувати перешкоди на цьому емансипаторському шляху»⁵. При цьому вони заявляють про своє намагання виявити раніше невідомі або ж не оцінені належно різноманітні шляхи розвитку людської суб'єктивності, багатовимірні сфери людської творчої активності. Однак пафос таких свободоборчих намірів нейтралізуються відверто релятивістськими і нігілістичними висновками, які з неминучістю випливають із їх деконструктивістських послань. Насамперед йдеться про те, що заперечення можливості окремої особистості бути відповідальною – теза, яка логічно підпорядкована радикальній дискредитації абсолютів раціоналізму і гуманізму, перекреслює саму можливість вибудови нових шляхів свободи. На таке принципове заперечення працює і твердження про принципову нездатність людини протистояти могутності понад особистісних структур, неможливість визволення від «тиску влади, традиційних ціннісних регулятивів, звичайних норм, правил, соціальних залежностей»⁶.

Весь арсенал аргументації, покликаної обґрунтувати гасло «безрозмірної свободи» насправді обертається на апологію безвідповідальності, «втечею від свободи» (Е.Фромм). Головний урок постмодернізму – це урок наслідків свідомої нерозумності, вільної відмови від відповідальності. У такому випадку заклик до відмови від метафізичного визначення свободи, наявного у релігії, однак за умови відмови від абсолютизації крайніх виявів релігійності, обертається відмовою від свободи взагалі, що означає відмову від етичної визначеності людського життя. Людина, яка не усвідомила межі власної свободи і відповідальності – позаетична, – справедливо наголошує Т.Л.Тульчинський. «Чим ширше зона

³ Ясперс К. Смысл и назначение истории. Москва: Политиздат, 1991. С. 399.

⁴ Там само, с. 400.

⁵ Соболев О. Н. Постмодерн і майбутнє філософії. Київ, 1997. С. 56.

⁶ Там само.

моєї автономної (невимушеної) поведінки, тим ширше зона відповідальності людина тим етичніша (вільніша – відповідальніша), чим ширша ця сфера...»⁷. Така теоретична позиція «автоматично» знімає питання про свободотворчість, адже такий різновид духовної і соціальної творчості – похідне від усвідомлення свободи як вищої ціннісної ознаки особистості. Вона піддає сумніву саму можливість особистістю здійснювати невимушений, добровільний вибір, тобто бути Людиною. Погодитися з такою позицією означає розрив із всією попередньою культурою, яка утворена людством під час розбудови його свободи. Осмислення проблематики людської свободи, її вибору в контексті реалій сьогодення – теоретичне і практичне завдання.

Найскладнішою формою свободотворчості є акт самотворення, який супроводжується генерацією все нових і нових можливостей та задумів людини. Усвідомлення необхідності перетворення долі у фактор особистого життя індивіда – це і є здійснення свободи, творчість власного життя.

Вирішальну роль в процесі здійснення особистого релігійного вибору відіграє свідомо інтелектуальна активність, завдяки якій випрацьовуються уявлення про цілі релігійного вибору та засоби їх досягнення.

Релігійний вибір виступає не просто в якості одного з важливих елементів феномена свободи, її теоретичного концепту, а є своєрідним підсумком «життя свободи», її розгортання. Здатність до творення свободи – відмінна риса зрілої особистості, вона утворює вододіл між вмінням користуватися вже наявними дарами свободи і потребою в її здійсненні. Особистість, творчість, свобода – органічні ланки справжнього духовного і соціального життя людини.

Мотивація здійснення релігійного вибору – складний комплекс, в якому центральне місце посідає потреба у добровільному здійсненні вибору бажаної свободи, формуванні певної моделі умов, які забезпечують її реалізацію. Неабияку роль в системі цієї мотивації відіграє почуття незадоволення своїм буттям. Раціональні чуттєві шари свободи творчої свідомості у своєму переплетенні породжують відповідальність людини, таку інтегральну якість, яка зумовлює послідовність життєвої практики індивіда на її шляху до свободи.

«Внутрішня свобода» вимагає свого втілення у «зовнішній свободі», в утворенні комплексу суспільних свобод і гарантій, які забезпечують право особистості на саморозвиток і самореалізацію відносно незалежно від реально існуючих багатовекторних ідеологічних, соціо-економічних, політичних сил. Одна із праксеологічних функцій релігійного вибору полягає у цілеспрямованому подоланні перешкод, які гальмують розгортання свободи, обмежують вже здобуті її результати. Практичне значення має також діяльність людей спрямована на зміцнення свободи, поширене відтворення тих соціальних інститутів і відносин, котрі забезпечують вже досягнуту

⁷ Тульчинский Г. Л. Самоубийство. Слово и тело постмодернизма от феноменологии невменяемости к метафизике свободы. *Вопросы философии*. 1998. №3. С. 41.

свободу життєдіяльності. Звичайно ж, важлива складова праксеологічної ліберології – створення обставин, адекватних новим потребам реалізації свободи, легалізація інноваційних зразків свободної творчості в різних сферах суспільного життя.

Релігійний вибір – апофеоз людського духу, демонстрація його величі. Творити свободу – покликання зрілої особистості, яка органічно поєднує в собі безмежне прагнення до свободи і вміння відповідним чином організовувати свою життєдіяльність.

Моральна свобода як духовно-культурний феномен є якась онтологічна конструкція, дещо реальне, що може бути предметом присвоєння. Свобода – це стан людського духу, його можливостей. Як влучно зазначив Гете свобода – це той прафеномен свідомості, який виступає перед людиною у тисячах різноманітних видів. Тим самим наголошується на тому, що свобода це завжди можливість, яка здатна набути конкретних форм і проявів лише завдяки людській практиці – активі свободотворчості. На перший погляд розуміння свободи як можливості суперечить судженням про свободу як «природний стан» людини. Згадаємо бердяєвське положення про те, що свободу неможливо вивести із чогось, в ній можна лише споконвічно перебувати. Однак зазначена суперечність має діалектичний характер: свобода як одвічна характеристика людини, її «свавілля» (Достоевський) є, застосовуючи кантівську термінологію «річ у собі», можливість прояву вольової свободи, здатність людини до самореалізації, її існування як незалежного, самодостатнього індивіда. Реалізуючи свої потенції свободи людина тим самим утворює новий простір свого буття, в якому, в свою чергу, виникають нові можливості моральної свободи. Інакше кажучи людина сама творить власну свободу, доводить, що вона – не лише свобода і вибір, але й творчість. Ця тріада визначає каркас її духовності, життєвого шляху, поступ людської свободи.

Релігійний вибір – важливий компонент концепції і практики свободи, її буття. Творчі акти розбудови свободи – вузлові лінії міри, котрі знаменують перехід свободи від одного стану до іншого, її еволюції до вищого щабля свого прояву. За змістом сутність вільного і в цьому сенсі справжнього людського буття полягає у здатності постійно змінювати як зовнішні умови свого існування, так і внутрішні підвалини власної невимушеної поведінки у відповідності з поставленими цілями, значними цінностями та ідеалами. Момент творчості істотно визначає сенс людської свободи. Поза ним життя є ніщо інше, як рутинне існування, невиразне сіре буття, в якому панує зовнішня необхідність. Лише завдяки творчості, за її допомогою, людина розриває пута примусової обов'язковості обставин, підноситься над повсякденним існуванням, демонструє свої креативні сили, здійснює життєвий проект. Адже людина набуває якості вільної особистості лише тоді, коли вона зорієнтована на майбутнє. Дана орієнтація супроводжується, з одного боку, постійним запереченням того, що ще вчора видавалося незмінним підґрунтям сталої життєдіяльності. З іншого боку така перспектива передбачає перетворення

теперішнього, його перевлаштування. Концептуальні складові релігійного вибору – це уявлення про ідеал свободи, усвідомлення власних можливостей впливу на умови досягнення бажаної свободи, засоби реалізації проекту свободи.

З'ясування сутності релігійного вибору потребує визначення людини саме як суб'єкта самодіяльності, що здатний впливати на зовнішні та внутрішні обставини, котрі сприяють або заважають здійсненню людської свободи. Творчість свободи – це привілей людини, що прагне до самореалізації. Саме така людина істотно відрізняється від випадкового індивіда, який формується спонтанно і життя якого у великій мірі визначається збігом обставин. На відміну від випадкової людини особистість в її справжньому значенні – це індивід, який спроможний вирватися із тіней повсякденності.

У філософсько-антропологічній літературі можна зустріти твердження про беззмістовність особистісного начала. Згідно М.Штирнеру людське «Я» є «творче Ніщо. Ніщо, із якого «Я» роблю все як творець». Екзистенційно-романтичне уявлення про людину заперечує наявність у неї жодної життєвої програми. «Людина ні до чого не «покликана», вона не має ніякого «завдання», ніякого «призначення»⁸. Подібне твердження має певну рацію, адже заперечує фаталістичну установку на жорстку детермінацію людської долі, висловлює протест проти редукації людського духу до соціальних або якихось інших засад. Разом із тим, абсолютизуючи незалежність людської духовності, поза причинність особистісної свободи, воно само перетворюється на різновид фаталізму, його перетворену форму. І не випадково переважна більшість теоретиків свободи не погоджувались з трактовкою особистості як безначальної істоти, шукали і знаходили механізм свободотворчої діяльності людини.

Потребу у здійсненні релігійного вибору як прояву «внутрішньої необхідності» вільної людини визнає М.О.Бердяєв. Його концепція особистості, яка викладена у контексті інтерпретації людської свободи, що рішуче спростовує матеріалістичну версію мотивації людської діяльності, концепцію «економічної людини». Разом з тим М.О.Бердяєв також визнає зумовленість особистісної поведінки у її пошуках свободи. Визначимо при цьому, що він принципово відрізняє особистість від індивіда: «індивід є категорія натуралістична, біологічна. Особистість є категорія духовна». Індивід народжується і вмирає, а особистість твориться підкреслює філософ. Стати особистістю – це «завдання» природного індивіда. Характеризуючи особистість видатний представник християнського персоналізму і екзистенціалізму широко вживає ціннісні поняття: «особистість є категорія аксіологічна, ціннісна»⁹. Творення особистості Богом, згідно з М.О.Бердяєвим, зовсім не означає, що особистість сама по собі не є цінність,

⁸ Штирнер М. Единственный и его собственность. СПб., 1997. С. 104.

⁹ Бердяєв Н. О назначении человека. Москва, 1993. С. 296.

хоча насправді вона може стати такою за умов існування «понадособистих цінностей». Особистість ніколи не може розглядатися як засіб або знаряддя, вона – вища ієрархічна цінність.

Виключно важливим є зауваження філософа про те, що особистість не існує ізольовано, вона передбачає існування інших особистостей. Якщо немає її відношення до інших особистостей, до особи Бога, до особистості іншої людини, до спільнот особистостей, людина як особистість не існує про особистість навіть не йдеться, проблема особистості навіть не постає.

Особистість, підкреслює М.О.Бердяєв, є антиномічна суперечність між особистим і соціальним, між кінечним і нескінченним, між свободою і долею. «Тому особистість не може бути завершеною, вона не дана як об'єкт, вона твориться, вибудовує себе, вона динамічна»¹⁰.

Бердяєвська християнська філософія людини і свободи, зокрема, базується на категоричному запереченні свободи волі, яка, згідно з філософом, не стільки визволяє людину, скільки страшить її, що, у свою чергу, спричиняє людське побоювання свободи: «людина вільна, коли їй не потрібно вибирати».

Моральна свобода людини, за Бердяєвим, визначається не метою її життя, а джерелом, із якого витікає її моральне життя і діяльність. Проте філософія М.О.Бердяєва показова в тому відношенні, що вона щільно пов'язує категорію свободи із проблемою особистісного самовизначення, яке здійснюється на морально-ціннісних засадах. А саме такий підхід на наше переконання істотно просуває дослідження питання про свободу як спосіб самореалізації особистості.

Німецький філософ М.Лобковець підкреслює: «Жодна людська інстанція не має права заважати людині вірити в те, що відкриває її совість, і діяти у відповідності з цією вірою; особистісне буття кожної окремої людини і є те, що реалізує для неї це право»¹¹. В наведених судженнях привертають увагу два істотних моменти. Право особистості визначається вищим правом щодо права держави або будь-якого іншого суспільного інституту. Це право обґрунтовується у духовно-етичний спосіб – гідність людини недоторкана, вона покликана підпорядковуватися лише голосу власної совісті.

Примітно й те, що сучасні автори надають великого значення ціннісним критеріям визначення особистості. «Самоствердження особистості (людини у якості особистості) є частковий випадок самоутвердження людини»¹². Автори справедливо вважають, що процес самоствердження, рівно як «самоподолання», являє собою дію, завдяки якій людина сама себе утверджує, і що головне це з необхідністю відбувається як внутрішній незворотній процес. Той факт, що при цьому індивід «реалізує» себе в інших людях не знецінює акту самоствердження, адже така проекція особистості на інших носить проміжний характер і обов'язково спричинить замикання на собі. В цьому «самозамиканні» прихована справа самореалізації людини.

¹⁰ Там само, с. 82.

¹¹ Лобковець Н. Что такое «личность»? *Вопросы философии*. 1998. №2. С. 55.

¹² Никитин Е. П., Харламенкова Н. Е. Самоутверждение человека. *Вопросы философии*. 1997. №9. С.96.

Вільна особистість – це людина, котра здійснивши релігійний вибір насамперед прагне розібратися із собою, з'ясувати власну самість. Її духовний світ виступає для неї об'єктом ретельного з'ясування. Постійне занурення в себе, робота над собою – обов'язкова умова трансформування індивіда у особистість, у суб'єкта власного життя. Усвідомлення необхідності також «самозанурення» не заперечує свободи людини, навпаки є її неминучою обставиною. В цьому самопізнанні прихований один із елементів реалізації особистості, її життєвого вчинку. Йдеться про вибір. Адже самопізнання, незважаючи на його здавалось би неминучість – добровільний, причому доволі складний процес.

Таким чином, релігійний вибір як своєрідний підсумок «життя свободи», її розгортання. Це апофеоз людського духу, демонстрація його величі. Вона є важливим компонентом концепції і практики свободи, її буття. Концептуальними складовими свободотворчості виділяють уявлення про ідеал свободи, усвідомлення власних можливостей впливу на умови досягнення бажаної свободи, засоби реалізації «проекту свободи».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бекхерст Д. Философия деятельности. *Вопросы философии*. 1996. №5. С. 72–79.
2. Бердяев Н. О назначении человека. Москва, 1993. 371 с.
3. Камю А. Бунтующий человек. Москва: Политиздат, 1990. 415 с.
4. Лобковец Н. Что такое «личность»? *Вопросы философии*. 1998. №2. С. 54–65.
5. Никитин Е. П., Харламенкова Н. Е. Самоутверждение человека. *Вопросы философии*. 1997. №9. С. 96–117.
6. Соболев О. Н. Постмодерн і майбутнє філософії. Київ, 1997. 185 с.
7. Тульчинский Г. Л. Самоубийство. Слово и тело постмодернизма от феноменологии невменяемости к метафизике свободы. *Вопросы философии*. 1998. №3. С. 35–54.
8. Штирнер М. Единственный и его собственность. Санкт-Петербург, 1997. 284 с.
9. Ясперс К. Смысл и назначение истории. Москва: Политиздат, 1991. 528 с.

REFERENCES

1. Bekkherst D. Fylosofyia deiatelnosti. *Voprosy fylosofyy*. 1996. №5. S. 72–79.
2. Berdiaev N. O naznachenyy cheloveka. Moskva, 1993. 371 s.
3. Kamiu A. Buntuiushchyy chelovek. Moskva: Polytyzdat, 1990. 415 s.
4. Lobkovets N. Chto takoe «lychnost»? *Voprosy fylosofyy*. 1998. №2. S. 54–65.
5. Nykytyn E. P., Kharlamenkova N. E. Samoutverzhdenye cheloveka. *Voprosy fylosofyy*. 1997. №9. S. 96–117.
6. Sobol O. N. Postmodern i maibutnie filosofii. Kyiv, 1997. 185 s.
7. Tulchynskyy H. L. Samoubyistvo. Slovo y telo postmodernyzma ot fenomenolohyy nevmeniaemosty k metafyzыke svobody. *Voprosy fylosofyy*. 1998. №3. S. 35–54.
8. Shtyrner M. Edynstvennyy y eho sobstvennost. Sankt-Peterburh, 1997. 284 s.
9. Iaspers K. Smysl y naznachenye ystoryu. Moskva: Polytyzdat, 1991. 528 s.

Стаття надійшла до редакції: 10.12.2021